

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1947

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ*

Β'. — ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ἡ πολιτεία μοιράζει τὰ πλαίσια τῆς ἐλευθερίας κατὰ δικαιοσύνην, μὲ ἄλλα λόγια σχηματίζει τὸ χῶρο ὅπου τοῦ καθενὸς ἡ ἐλευθερία ἀναπτύσσεται καὶ ἀσκεῖται. Οἱ νομικοὶ λένε ὅτι ἡ πολιτεία παρέχει δικαιώματα καὶ θεσπίζει ὑποχρεώσεις· εἶναι τὸ ἴδιο. Μόνο πού συνήθως δὲν ξέρουν ποιά εἶναι ἡ οὐσία αὐτῆς τῆς τυπικῆς φράσης πού ἐκστομίζουσι.

Τώρα τοῦτος ὁ χῶρος ὅπου ἡ ἐλευθερία τοῦ καθενὸς ἀναπτύσσεται, ὀρίζεται στενότερος ἢ εὐρύτερος. Ὅσο πῖο εὐρύτερος τόσο πῖο πολλὰ ἐνδεχόμενα ἐνέργειας καὶ ἐκλογῆς ἐνέργειας ἔχει τὸ ἄτομο, ὅσο στενότερος τόσο ἡ ἐκλογὴ του περιορίζεται σὲ λιγώτερα ἐνδεχόμενα ἐνέργειας. Ὅσο εὐρύτερος τόσο μεγαλειότερη ἡ πρωτοβουλία καὶ ἡ αὐτοτέλεια τοῦ ἀτόμου· ὅσο στενότερος τόσο μικρότερη ἡ πρωτοβουλία καὶ ἡ αὐτοτέλειά του. Ἀντιστρόφως ὁμοίως ἀνάλογα ἀυξάνει ἡ πρωτοβουλία καὶ ἡ αὐτοτέλεια τῆς πολιτείας, γιατί ὅσα ἐνδεχόμενα ἐκλογῆς χάνει τὸ ἄτομο τὰ κερδίζει ἡ πολιτεία, πού τότε πιά ἀποφασίζει γιὰ τὴν κατεύθυνση τῆς ἐνέργειας τῶν ἀτόμων.

Αἰώνιος εἶναι ὁ ἀγῶνας ἀνάμεσα στοὺς δύο αὐτοὺς πόλους, ἀνάμεσα στὴν πολιτεία πού εἰσδύει παντοῦ καὶ παρεμβαίνει βαθιά σὲ ὄλες τὶς ὀψεις τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου καὶ στὴν πολιτεία πού περιορίζει τὴ δράση τῆς μονάχα ἐκεῖ ὅπου ἀποδείχνονται ἀδύναμες οἱ ἐνέργειες τῶν ἀτόμων καὶ ἡ ἰσορροπήσῃ τους.

Ἡ παρεμβατικὴ καὶ ὀλοκληρωτικὴ πολιτεία τείνει νὰ πλησιάσει ἕνα λογικὸ ἰδανικὸ τάξης καὶ ἐναρμόνισης ὄλων τῶν στοιχείων. Μοιάζει μ' ἕναν ὀργανισμό πού λειτουργεῖ τέλεια, γι' αὐτὸ καὶ συμπίπτει μὲ τὴν πλατωνικὴ καὶ μὲ ὄλες τὶς διανοητικὰ συνθεμένους ἰδεαστὲς πολιτείες. Στὴν ἀκρότητά της ὁμοίως συνοδεύεται ἀπὸ ἕνα σύμφυτο ἐλάττωμα παντοῦ ὅπου ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα. Γιατί ὅταν πιά κάθε μῦριο τῆς πολιτείας, χάνοντας τελείως τὴν αὐτοτέλειά του, γίνεῖ στοιχεῖο μιᾶς συμπαγοῦς ἐνότητας, τότε ἡ κινουσα ἀρχὴ αὐτῆς τῆς ἐνότητας εἶναι τὸ μοναδικὸ κίνητρο ὄλης τῆς πολιτείας. Ἄν τὸ κίνητρο τοῦτο εἶναι

κακό, τότε ὄλα τὰ μῦρια τῆς πολιτείας κινουῦνται πρὸς τὸ κακό, καὶ ὄλη ἡ πολιτεία εἶναι κακὴ. Ἄν ἀντίθετα τὸ κίνητρο τοῦτο εἶναι ἀπόλυτα ἀξιο, τότε ὄλα κινουῦνται πρὸς τὸ ἀπόλυτα καλὸ, κάθε ἄτομο κινεῖται πρὸς τὸ ἀπόλυτα καλὸ, κάθε ἄτομο κινεῖται πρὸς τὸν λόγο καὶ πρὸς τὴν ἐλευθερία καὶ εἶναι ὀρθὴ ἡ πολιτεία.

Ἄμα βρεθεῖ μιὰ τέτοια ὀργάνωση καὶ μὲ τὴ βία ἀκόμα θάπρεπε νὰ ὀδηγήσει κανεὶς πρὸς τὰ ἐκεῖ τοὺς ἀνθρώπους. Μιὰ πολιτικὴ βία εἶναι κακὴ, μόνο ἄμα αὐτὸ πού ἐπιδιώκει εἶναι κακό· ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ μιλήσει κανεὶς. Ἄλλο τὸ ζήτημα ἄν μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀδηγήσει πρὸς τὸ καλὸ μὲ τὴ βία. Βέβαια καὶ ἡ βία εἶναι ἕνα μέσο παιδείας. Ἄλλὰ πῶς καὶ ὡς πότε; Μόνιμο μέσο παιδείας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ βία, γιατί τότε μένει ἡ παιδεία ἐξωτερικὴ καὶ γιὰ νὰ εἶναι πραγματικὴ παιδεία θὰ πρέπει νὰ εἰσδύσει καὶ ἐκεῖ ὅπου ἡ βία δὲν εἰσδύει. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν πολιτεία. Ἡ σχέση τοῦ ἀτόμου μὲ τὴν πολιτεία, ὅταν μάλιστα θέλομε τὸ ἄτομο νὰ ἀνήκει ὀλοκληρωτικὰ στὴν πολιτεία, πρέπει νὰ γίνεῖ ἐσωτερικὴ, πρέπει δηλαδὴ νὰ κείται πέρα ἀπὸ τὴ βία.

Ἄλλὰ ἄς ὑποθέσωμε πῶς δὲν χρειάζεται βία καὶ πῶς εὐκόλα πείθεται τὸ ἄτομο νὰ θυσιάσει τὴν ἀτομικότητά του. Τούτῃ ἡ θυσία ἀξίζει ἄν ἀπὸ αὐτὴν πρόκειται νὰ γεννηθεῖ κάτι ἀνώτερο. Ἄλλὰ ποῖος μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνώτερος σκοπὸς ἀπὸ τὴν ἀτομικότητα τοῦ ἀτόμου; Μήπως μιὰ ἄλλη ἀνώτερη ἀτομικότητα ἢ τὸ ἀπρόσωπο ἔργο πού καὶ αὐτὸ εἶναι γέννημα μιᾶς ἀτομικότητας; Κατὰ βάθος λοιπὸν δὲν πρόκειται γιὰ θυσία τῆς ἀτομικότητας, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἔξαρσὴ τῆς θυσιάζονται μονάχα τὰ στοιχεῖα πού εἶναι ἀνάξια νὰ ὑπάρχουν. Ἄλλὰ ποιά εἶναι ἀνάξια νὰ ὑπάρχουν; Ὅχι ὄλα ὅσα εἶναι ἀνάξια στὸ παρόν, γιατί αὐτὰ μπορεῖ, διὰ τῆς παιδείας, νὰ γίνουσι ἀξια στὸ μέλλον, ἀλλὰ μόνο ὅσα δὲν ἔχουν τὴ δυνατότητα ὀπωσδήποτε νὰ γίνουσι ἀξια. Ἐνα ζῦγισμα λοιπὸν δυνατοτήτων χρειάζεται.

Ἐννοεῖται πῶς ἄμα καλοκοιτάξουμε θὰ δοῦμε πῶς δὲν πρόκειται οὔτε γιὰ τὴν κατάργηση τῆς ἀτομικότητας ὄλων οὔτε καὶ γιὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ κατάργηση τῆς. Δὲν θάχουν ἀτομικότητα ὄσοι δὲν ἔχουν

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος.

ται. Ἡ ἀτομικότητα θάναί προνόμιο τῶν λίγων πού ἡγοῦνται. Καί αὐτοί οἱ λίγοι πάλι θά ἀποκοῦν κλιμακωτά τήν ἀτομικότητά τους ὅσο ἀνεβαίνουν πρὸς τήν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἡγεσίας· γιατί ἡ ἡγεσία θάναί κλιμακωτά συγκροτημένη. Πίσω ἀπὸ τήν ἀρνηση τῆς ἀτομικότητάς κατ' ἀνάγκην ὑπάρχει ἡ ἀρνηση στὸν ἄνθρωπο τῆς ἀξίας πού θά τοῦ δίνει δικαίωμα νάχει ἀτομική ὑπόσταση. Ἀτομικότητα θά ἔχουν ὅσοι ἀξίζουν νά τήν ἔχουν καί τέτοιοι εἶναι οἱ λίγοι, πού καί αὐτοί ἄλλωστε θά τήν κερδίσουν βαθμιαία καί ἀνάλογα μέ τήν ἀξία τους.

Γι' αὐτὸ ἴσαμε ἐδῶ δὲν ὑπάρχει τίποτε πού θά μπορούσε νά μάς ἐνοχλήσει. Ξαναζοῦμε κάπως τήν ἀτμόσφαιρα τῆς πλατωνικῆς πολιτείας καί τῆ θεωρία τῶν βασιλικῶν ἀνδρῶν. Ἡ ἐλευθερία μετρίεται μέ τήν ἀξία· δίνεται ὅπου πιά ἡ παιδεία ἔχει μέ βεβαιότητα ἀπαλλάξει τὸ ἄτομο ἀπὸ τὴν ἀδυναμία μιᾶς κακῆς χρησιμοποίησης τῆς ἐλευθερίας. Καί σὲ αὐτὸ θεωρητικὰ κανεὶς δὲν μπορεῖ νά ἔχει ἀντίρρηση.

Ζήτημα ὅμως εἶναι ποιὸς στὴν πραγματικότητα θά γίνει ὁ ρυθμιστὴς αὐτοῦ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας καί τῆς πρωτοβουλίας μόνο στὸ χῶρο ὅπου μέ βεβαιότητα θά ἀσκεῖται ὀρθά. Ὁ ρυθμιστὴς αὐτὸς θά εἶναι ἡ ἡγεσία τῆς πολιτείας. Ὅπως τόνισαμε καί πρὶν, ἡ ἰδεατὴ πολιτεία εἶναι ὀλόκληρη ἐξαρτημένη ἀπὸ τήν ἀξία τῆς ἡγεσίας τῆς, γιατί ὀλόκληρη ἡ κοινωνικὴ πράξι ρυθμίζεται κυριαρχικὰ ἀπὸ αὐτήν. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο βρίσκεται τὸ σύνορο πού ἡ ἰδεατὴ πολιτεία δὲν μπορεῖ νά ὑπερβεῖ πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Ἄλλὰ ἂν τὸ πρόβλημα τῆς ἡγεσίας στὴν ὀλοκληρωτικὴ ἢ ἰδεατὴ πολιτεία, ὅπου ὅλα τὰ ρυθμίζει ἡ ἡγεσία, εἶναι τὸ πρῶτο καί κύριο, καί ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἡ πρωτοβουλία τῆς ἡγεσίας εἶναι πῶς περιορισμένη δὲν παύει νά εἶναι τὸ πρῶτο καί κύριο, γιατί καί ἐκεῖ σὲ ἐσχάτη ἀνάλυση εἶναι ἡ ἡγεσία τῆς πολιτείας ὁ τελικὸς ρυθμιστὴς. Ἡ διαδικασία μόνο ὡς πού νά φτάσωμε στὴν τελικὴ πολιτειακὴ ρύθμιση εἶναι διαφορετικὴ. Ἐνῶ στὴν ἰδεατὴ ὀλοκληρωτικὴ πολιτεία εἶναι μονολιθικὴ καί ἄμεση, στὴν ἄλλη παρεμβάλλονται βαθμίδες ὅπου ἡ ρύθμιση μπορεῖ νά συντελεσθεῖ χωρὶς τὴν παρέμβαση τῆς πολιτείας καί μόνο ὅταν αὐτὲς οἱ ἐξωπολιτειακὲς ρυθμίσεις ἀποτόχουν, παρεμβαίνει τελικὰ πάλι ἡ πολιτεία. Εἶναι λοιπὸν καί ἐδῶ κύριο τὸ πρόβλημα: ποιά πρέπει νά εἶναι ἡ ἡγεσία; Ποιοὶ πρέπει νά εἶναι οἱ ἡγέτες; Θεωρητικὰ ἡ ἀπάντηση εἶναι πολὺ ἀπλῆ: οἱ ἀξιοί. Ποιοὶ ὅμως θά ξεδιαλέξουν αὐτοὺς τοὺς ἀξίους; Τὸ λογικὸ εἶναι νά ἀνεβούμε σ' ἓνα ἀνώτερο στρώμα ἀξίων κριτῶν πού θά τοὺς βροῦν. Τὸ ἱστορικὸ ὅμως εἶναι νά ἐμπιστευθοῦμε τὴ διαλογὴ στὴν ἐλεύθερη κίνηση τῶν πραγματικῶν δυνάμεων. Τὸ λογικὰ καί τὸ ἱστορικὰ λανθασμένο εἶναι νά ἐμπιστευθοῦμε τὴ δια-

λογὴ τῶν πνευματικῶν ἀξιωτέρων στοὺς βιολογικά ἢ ὀπωσθήποτε ὕλικά δυνατώτερους. Γιὰ νά πολεμηθεῖ αὐτὸ τὸ χεῖριστο εἶναι ἀνάγκη νά ἀρνηθεῖ κανεὶς ὀπωσθήποτε στὸν φυσικὰ δυνατώτερο τὸ προνόμιο νά κρίνει κατὰ ἐσχάτο λόγο τὴν ἀξία τοῦ πνεύματος καί τὸ σκοπὸ τῆς πολιτείας. Κάθε φορὰ ἐν τούτοις πού πάμε νά ἐπιβάλωμε τὴ λογικὴ λύση τῆς ἀναγωγῆς τῆς κρίσης τῶν ἀξίων σὲ ἄλλους ἀξιωτέρους στὴν ἱστορία, κινδυνεύομε νά ξεπέσομε στὴν τρομερὴ αὐτὴ παρέκκλιση πρὸς τοὺς φυσικὰ δυνατώτερους.

Ἄμα στοὺς φυσικὰ δυνατώτερους καί ὄχι στοὺς ἀξιωτέρους θυσιασθεῖ ὅλων ἡ ἀτομικότητα, ὅταν στὴ φυσικὴ ἢ τὴν ὕλικὴν ὑπεροχὴ προστεθεῖ καί ἡ ἠθικὴ καί πολιτικὴ αἴγλη, τότε δημιουργεῖται μιὰ τρομακτικὴ δύναμη μέσα στὴν κοινωνία πού εἶναι ἀνάγκη νά σκεφθοῦμε πού πορεύεται. Ἡ τύχη βέβαια τούτῃ τῆς δύναμης μπορεῖ νά τὴν σπρώξει πρὸς τὸ καλὸ, πρὸς τοὺς σκοποὺς πού πρὶν ὄρισαμε γιὰ τὴν πολιτεία. Ἄλλὰ ἐγγύηση γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καμμιὰ, οὔτε καί πιθανότητα. Γιατί ὅπου ὑπερέχει ἡ φυσικὴ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ζωὴ, πιθανὸ εἶναι οἱ ροπὲς τῆς ὕλικῆς ζωῆς νά ἐπικρατήσουν, ἡ ἐγωϊστικὴ τάση τοῦ φυσικοῦ ὄντος καί ὁ ὕλιστικὸς εὐδαιμονισμὸς του.

Γυρεύοντας λοιπὸν τοὺς ἀξίους πρέπει πρῶτα νά ἀποφύγομε ἀντὶ τῶν ἀξίων νά διαλέξομε τοὺς φυσικὰ δυνατώτερους· νά διαλέξομε ἢ, κάτι πιθανώτερο, νά ὑποταχθοῦμε σ' αὐτούς.

Ἄλλὰ ὅταν φύγουν ἀπὸ τὴ μέση οἱ ὕλικά δυνατώτεροι καί μείνουν ἐλεύθερα τὰ πνευματικὰ κριτήρια, ποιὸς θά τὰ χειρισθεῖ; Ποιὸς περαιτέρω θά διαλέξει ἐκείνους πού θά τὰ χειρισθοῦνε; Σὲ ποῖο ἀνώτατο τελικὸ κριτὴ θά σταματήσομε; Εἶναι φανερὴ ἐδῶ μιὰ στὴν πραγματικότητα ἀνυπερνίκητη δυσκολία. Ἡ δυσκολία ὅμως τῆς ἐπιλογῆς τῶν ἡγετῶν δὲν ἐγκεῖται μόνο στὴν ἀδυναμία νά ξεδιαλεχτοῦν οἱ ἀρετές, ἐγκεῖται καί στὴ μέθοδο τῆς ἐπιλογῆς. Πῶς, ἀλήθεια, θά ξεδιαλεχτοῦν ἀπὸ τοὺς κριτὲς οἱ ἀξιοί, ἂν ὑποθέσομε πῶς βρέθηκαν οἱ κριτὲς τῶν ἀξίων; Καί ἐδῶ θεωρητικὰ ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀπλῆ. Θά δοκιμαστοῦν. Θά δοκιμαστοῦν κατὰ τὴ δύναμη, δηλαδὴ τὴν ἀξία τῆς προσωπικότητάς των. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ δοκιμασία δὲν μπορεῖ νά γίνει χωρὶς δοκιμὴ. Μόνο ἂν δώσομε σὲ κάποιον τὰ μέσα νά πραγματώσει τὴν ἀξία του, θά δοῦμε ἂν εἶναι ἀξίος γιὰ τὴν ἡγεσία. Μόνο ἂμα τοῦ δώσομε τὰ μέσα νά ὑψωθεῖ, θά φανεῖ ἂν εἶναι ἀξίος τῆς ἡγεσίας. Ἄλλὰ τότε ἡ ἐκλογὴ εἶναι σὰν νά ἔχει γίνει, ἐνῶ ἀκριβῶς πρέπει νά ἔχει συντελεσθεῖ πρὶν ὁ κρινόμενος ἀναλάβει τὴν ἡγεσία. Τὸ ζήτημα εἶναι λοιπὸν ἂν πρὶν ἀναλάβει κάποιος μέσα στὴν πραγματικὴ ζωὴ τὴν ἡγεσία, μπορεῖ νά ὑπάρξει κρίση. Μήπως ἄραγε θά εἶταν αὐτὸ δυνατό ἂν σχηματίζονταν τεχνητὲς κονίστρες

δπου θα επιδεικνύουν τὰ άτομα τις δυνα-
τότητές των, λόγου χάριν, οργανώσεις δπου
θα φανερώνονταν ή πρωτοβουλία, ή προ-
σωπικότητα; Ἄλλὰ φοβάμαι πὼς σ' αὐ-
τές τις σέρρες οἱ ἐξετάσεις θα μᾶς δώσουν
λανθασμένα συμπεράσματα. Θα διακριθοῦν
ὄχι οἱ ἀληθινές ἀτομικότητες, ἀλλὰ ὄσες,
μὴ ὄντας ἀκριβῶς ἀτομικότητες, ἤξεραν νὰ
προσαρμοσθοῦν καλλίτερα στὰ τεχνητὰ
αὐτὰ περιβάλλοντα καὶ αὐτοὺς φτιαχτούς
των ὄρους. Βέβαια ἓνα τέτοιο στοιχεῖο προ-
σαρμογῆς ὑπάρχει καὶ στὴν ἀληθινὴ ζωὴ.
Ἄλλὰ ἐκεῖ εἶναι ἄλλοι οἱ ὄροι αὐτοί. Καὶ
ὕστερα στὴ ζωὴ οἱ ὄροι αὐτοὶ δὲν εἶναι
δοσμένοι, ὅπως οἱ κανονισμοὶ αὐτῶν τῶν τε-
χνητῶν δοκιμασιῶν, ἀλλὰ εἶναι ἀντικεί-
μενα ἑνὸς ἀδιάκοπου ἀγῶνα δπου ὅσο προ-
σαρμόζεται τὸ άτομο στοὺς ὄρους αὐτούς,
ἄλλο τόσο καὶ οἱ ὄροι προσαρμόζονται στὸ
αὐτοῦ. Μάλιστα αὐτὸς ὁ ἀγῶνας εἶναι τὸ
πιο χαρακτηριστικὸ τῆς ἀληθινῆς προσωπι-
κότητας, αὐτὸ εἶναι ἡ ἐλευθερία της.

Ἔτσι νομίζω πὼς ἔξω ἀπὸ τὴν πραγμα-
τικὴ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ, δὲν ὑπάρ-
χει τρόπος οὔτε κἀν νὰ δοκιμασθεῖ ἡ ἀτο-
μικότητα τῶν λίγων, πού θα πρόκειται νὰ
διατηρήσουν σὰν ἡγέτες καὶ τὴν ὄλη ἀτο-
μικότητά τους.

* *

Ἄς δοῦμε λοιπὸν πὼς μέσα στὴν πραγμα-
τικὴ ζωὴ μπορεῖ νὰ γίνει ἡ ἐπιλογή τῶν ἡ-
γετῶν, ἀφοῦ τώρα ξέρομε πὼς ἰδεατοὶ κρι-
τὲς δὲν ὑπάρχουνε, καὶ μάλιστα τί κίνδυνο
διατρέχομε ὅταν τοὺς ἀναζητοῦμε καὶ πὼς
ὁ στίβος τῆς ἐπιλογῆς εἶναι ἡ ἴδια ἡ σχετι-
κότητα τῆς ἱστορίας.

Οἱ λυτρωμένοι εἶπαμε πρέπει νὰ ὀδηγοῦν
τοὺς ἀλύτρωτους. Αὐτὴ εἶναι ἡ μιὰ ἀπό-
λυτη ἀρχή. Ποιοὶ ὅμως εἶναι οἱ λυτρωμένοι;
Ἐκεῖνοι πού κατὰ κάποιο μέτρο ἔχουν πραγ-
ματοποιήσει τὴ δυνατότητα τοῦ λόγου καὶ
τῆς ἐλευθερίας. Τὸ μέτρο εἶναι σχετικὸ,
ἀνάλογο μὲ τὴ στάθμη τοῦ πολιτισμοῦ.
Ὅσο ἡ στάθμη τούτῃ ὑψώνεται τόσο ὁ ἀ-
ριθμὸς τῶν λυτρωμένων φυσικά θα αὐξάνει
καὶ τέρμα αὐτῆς τῆς ἀνύψωσης θα εἶναι
ὅταν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, οἱ φτασμένοι στὴ
βιολογικὴ τους ὀριμότητα, θα ἀνήκουν στὴν
τάξη τῶν λυτρωμένων. Πιο πέρα, ὅσο ζοῦμε
δεμένοι μὲ τὸν φυσικὸ κόσμο, δὲν εἶναι βο-
λετό νὰ προχωρήσομε.

Ὅλα αὐτὰ βγαίνουν σὰν ἀναγκαῖες λο-
γικὲς συνέπειες ἀπὸ τις ἀρχές πού θέσαμε
καὶ δὲν μπορεῖ, θαρρῶ, νὰ γεννηθοῦν ἀμφι-
σβητήσεις. Οἱ δυσκολίες ἀρχίζουν, ὅπως εἶ-
παμε, μὲ τὴν ἀπορία: ποιοὶ εἶναι ἐκεῖνοι
πού θα διαλέξουν τοὺς λυτρωμένους γιὰ νὰ
τοὺς καταστήσουν ἐξουσιαστὲς τῆς πολι-
τείας; Οἱ λυτρωμένοι θαπρεπε νὰ διαλέ-
ξουν τοὺς λυτρωμένους. Πὼς νὰ βγεῖ κανεὶς
ἀπὸ τὸ φαῦλο τοῦτο κύκλο; Ὁ Πλάτωνας,
σὰν ἀπὸ μηχανῆς Θεὸς βρίσκει τὸν θεῖον ἄν-
δρα, τὸ Σωκράτη, πού μὲ ὁποιοδήποτε μέσο,

ἔστω καὶ μὲ τὴ βία, θα ἐπέβαινε τῆς ἐξου-
σίας, θακάνε τούτῃ τὴ διαλογὴ καὶ ἀπὸ
ἐκεῖ καὶ πέρα ἡ διαδοχὴ τῶν λυτρωμένων
εὐκόλα θα συνεχίζονταν. Ἄλλὰ οἱ ἰδεα-
τοὶ Σωκράτες δὲ βρίσκονται στὴ ζωὴ καὶ
ἂν βρίσκονταν ἡ συνέχεια τῆς διαλογῆς τῶν
ἀξίων, θα βρίσκονταν μόνο σ' ἓναν κόσμο
ἰδεατῆς τελειότητας.

Ἄξιοι, μάλιστα σειρὰ ἀξίων, πού τὴν ἐ-
ξουσία πού θα τοὺς δίνονταν ἀνέκκλητη καὶ
ἀπόλυτη θα τὴν ὑποτάζανε μονάχα στὸ
σκοπὸ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς,
δὲν ἀπαντιοῦνται σὲ τοῦτον τὸν κόσμο.
Ἡ ἀμείλιχτη πείρα τῶν αἰῶνων μᾶς τὸ
διδάσκει. Κάθε ἀνέκκλητος καὶ ἀπόλυτος
ἐξουσιαστὴς κρατᾷ γιὰ νὰ ἀπολαύσει ὁ
ἴδιος πολλὰ ἀπὸ ὅσα ἀνήκουν στὴν ὀλό-
τητα καὶ οργανώνει τοῦλάχιστον κατὰ κά-
ποιο ποσοστὸ τὴν πολιτεία γιὰ τοὺς σκο-
ποὺς τῆς δικῆς του καὶ ὄχι γιὰ τοὺς σκο-
ποὺς τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἱστορικῆς
ζωῆς. Ἐνας τέτοιος ἐξουσιαστὴς οὔτε νὰ
ἰδρῦσει μπορεῖ, οὔτε νὰ ὀδηγήσει μιὰν ἰδεα-
τὴ πολιτεία, οὔτε καὶ μπορεῖ νὰ βρεῖ τοὺς
ἀπόλυτα ἀξιους διαδόχους του, ἀφοῦ ὁ ἴ-
διος δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀξιος. Ἔτσι δὲν
ὑπάρχει καμμιά δυνατότητα νὰ βρεθεῖ ὁ ἀ-
πόλυτα ἀξιος ἐξουσιαστὴς μέσα στὴ σχε-
τικότητα κάθε πραγματικοῦ.

Μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ τραγικὸ πρόβλημα,
ἡ ἱστορία βρῆκε τὸν προσφορότερο τρόπο
ἀπὸ ὅσους εἶναι δυνατοὶ γιὰ νὰ πλησιάσει
ὅσο μπορεῖ τὴν ἰδεατὴ ἐξουσίαση καὶ τὴν
ἰδεατὴ διαλογὴ τῶν ἐξουσιαστῶν. Κάποιοι
πρέπει νὰ διαλέξουν τοὺς ἐξουσιαστὲς: ἡ
τύχη ἢ ἡ θέληση τῶν ἀνθρώπων; Καὶ ἐπειδὴ
καλλίτερος τρόπος εἶναι ἡ θέληση τῶν ἀν-
θρώπων, ἀπομένει τὸ ἐρώτημα: ποιοὶ ἀν-
θρώποι; Ὅλοι ὅσοι ἀποτελοῦν τὴν κοινω-
νία ἢ μερικοὶ; Ὅλοι οἱ ἀξιοὶ καὶ οἱ ἀνά-
ξιοι μαζί ἢ μερικοὶ πού ποτὲ δὲν θα μπορεῖ
νὰ ξέρομε ἂν εἶναι οἱ ἀξιώτεροι.

Οἱ μερικοὶ πού παίρνουν τὴ δύναμη νὰ
διαλέξουν τὸν ἐξουσιαστὴ, δὲν τὴν παίρ-
νουν κατὰ κανόνα μὲ τὴν ἀξία, ἀλλὰ μὲ τὴ
φυσικὴ τους δύναμη, πού εἶναι κάτι δευτε-
ρότερο γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ἱστορικῆς ζωῆς.
Τὴν παίρνουν μὲ τὴ φυσικὴ δύναμη καὶ τὴ
διατηροῦν ὕστερα μὲ ἓναν ἀνάλογο ὀπλισμὸ.
Καθὼς εἶναι λίγοι, ἔχουν κάθε συμφέρον
νὰ ἐκμεταλλεθοῦν τοὺς ἄλλους πού δὲν
ἀνήκουν στὸ στενότερο κύκλο τους καὶ νὰ
ἐπιδιώξουν σκοποὺς δικούς των καὶ ὄχι τῆς
ὀλότητας. Οἱ λίγοι εἴτε ὅταν ἐξουσιάζουν,
εἴτε ὅταν διαλέγουν τοὺς ἐξουσιαστὲς, φυ-
σικά ρέπουν πρὸς τὴν ἐκμετάλλευση τῆς ὀλό-
τητας. Ὅταν εἶναι ἀνέκκλητη καὶ ἀπόλυτη
ἡ ἐξουσία τους, ἡ ροπή τους εἶναι ἀσυγκρά-
τητη καὶ πὸ συγκρατημένη ἂν συμβαίνει τὸ
ἀντίθετο.

Μένει, λοιπὸν, ὡς προσφορότερο μέσο ἡ
ἄσκηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴν ὀλότητα καὶ,
ἐπειδὴ ἡ ἐξουσία ἀπὸ τὴν ὀλότητα εἶναι
ὀλικά δύσκολη, ἡ ἐξουσιοδότηση μερικῶν

νά άσκουν την έξουσία για λογαριασμό της όλότητας. Φυσικά μιá τέτοια έξουσιοδότηση θά είναι περιορισμένη και άνακλητή.

Της όλότητας όμως ή πρωταρχική έξουσία αυτή θά είναι άραγε άπόλυτη και άνεκκλητή; Άν ή όλότητα παραβιάζει τούς σκοπούς της πολιτείας; Θεωρητικά θά έπρεπε και αυτή νά είναι άνακλητή. Άλλά ποιός θά είναι ό κριτής για μιá τέτοια άνάκληση; Μερικοί από την όλότητα; Μά αυτοί χαρακτηρίστηκαν ως κατώτερο κριτήριο. Μόνο ένας κριτής που θά βρίσκονταν πέρα από την κοινωνική όλότητα, ένας ευρύτερος κύκλος ανθρώπων θά μπορούσε νά ύψωθεί σ' αυτήν την κρίση. Άλλά αυτός ό κύκλος, έτσι οργανωμένος ώστε νά άσκήσει τούτη τή λειτουργία έπηρεζε άραγε ποτέ και πότε θά μπορούσε νά ύπάρξει σαν μόνιμος θεσμός; Γι' αυτό πρέπει νά σταματήσουμε στην κοινωνική όλότητα. Ή όλότητα θά έξουσιάζει. Ή όλότητα θά διαλέξει τούς έξουσιαστές, όπου άμεσα δέν μπορεί νά έξουσιάζει. Ή πείρα δέν μάς έδωσε μιá καλλίτερη λύση. Ή λογική δέ μάς παρουσιάζει μιá δυνατότητα καλλίτερης λύσης, τουλάχιστον όσο στεκόμαστε στα κριτήρια που θέσαμε πριν για τήν πολιτεία. Γιατί πολιτείες με ύλική δύναμη, πολιτείες που άδικούν και προς τά έξω και προς τά μέσα, πολιτείες που δημιουργούν πολιτιστικά προνόμια ώρισμένων ανθρώπων, που μάλιστα πρόσφεραν μονόπλευρα σε μερικούς κλάδους έργα πολιτισμού, έπηρεξαν και πολλές στην Ιστορία χωρίς νά τις έξουσιάζει ή όλότητα. Άλλά αυτό διόλου δέν άποδείχνει πως εκεί που ή όλότητα έξουσιάζει δέν μπορεί ακόμα πιο σημαντική όχι μόνο σε έκταση αλλά και σε βάθος νά γίνει ή πολιτιστική δημιουργία. Τό ότι σε έκταση θά προβαδίζει ή όλότητα εκεί που ή όλότητα οδηγεί αυτό είναι φυσικό. Τά άγαθά του πολιτισμού δέν θά μπορεί νά είναι προνόμιο τών λίγων έξουσιαστών. Έκεί που τό πράγμα φαίνεται πιο άμφίβολο είναι στην ένταση, στην ποιότητα. Ή αξία του πολιτισμού είναι άπο τή φύση της κάτι που συλλαμβάνεται από λίγους. Τό άξιο έχει άριστοκρατικό χαρακτήρα. Λίγοι γεύονται την άληθινή τέχνη, την άληθινή έπιστήμη, την άληθινή αυτόνομη πράξη, κάθε τι ύψηλό. Αυτό δέν μπορεί νά αλλάξει από την έξουσία της όλότητας. Μπορεί όμως νά συμβεί ή όλότητα, θεωρώντας πως μιá τέτοια άπόλαυση του άξιου είναι μιá άδικία, νά καταδιώξει ό,τι δέν είναι προσιτό στην όλότητα και έτσι νά έκχυδαίσει τό πνεύμα. Μπορεί ακόμα νά μη θελήσει νά άναγνωρίσει τή φυσική ιεραρχία τών αξιών και νά μη θελήσει νά τούς παράσχει τά μέσα νά έχουν αυτοί τά πνευματικά άγαθά που είναι άξιοι νά έχουν, νά άρνηθεί δηλαδή στους άξιους την είδική εκείνη μεταχείριση που χρειάζονται για νά διατηρηθούν ως δημιουργοί και ως φορείς τών πολιτιστικών

άγαθών. Ή όλότητα, τείνοντας προς την Ισότητα, εκτελεί με την έπιπέδωση τών πάντων ένα άντιπνευματικό έργο.

Τούτοι οι πραγματικοί κίνδυνοι που αποτελούν πραγματικά έλαττώματα, πρέπει νά σταθμισθούνε μαζί με τις άλλες μορφές έξουσίας και από τή στάθμιση αυτή θά προκύψει πως δέν είναι άρκετοί για νά μάς έμποδίσουν νά θεωρούμε την έξουσίαση της όλότητας σαν τό πιο πρόσφορο μέσο για τούς σκοπούς της πολιτείας. Τά έλαττώματα αυτά βρίσκουν εύκολότερα τή θεραπεία τους από τά έλαττώματα τών άλλων μορφών έξουσίας. Τά πρώτα μπορεί ή παιδεία νά τά έλαττώσει. Τά δεύτερα είναι σφιχτοδεμένα με τις βαθύτερες ρίζες της άνθρώπινης Ιδιοτέλειας. Για τά πρώτα, άμα ή όλότητα νοιώσει τό συμφέρον της, θά ακολουθήσει τό σωστό δρόμο. Για τά δεύτερα άκριβώς τό συμφέρον τών λίγων ατόμων, ως ατόμων, είναι αντίθετο με τούς σκοπούς της πολιτείας και θά έπρεπε νά ύψωνονταν τά άτομα ως την αυτοθυσία για νά ακολουθήσουν τό σωστό δρόμο. Ένώ αυτό δέν είναι άνάγκη νά τό ζητήσεις από την όλότητα, που πρώτη αυτή έχει άμεσα νά ώφεληθεί από τή διατήρηση της εύχέρειας νά δουλέψει δημιουργικά ή άριστοκρατία τών αξιών.

Ή πολιτεία λοιπόν πρέπει νά έξουσιάζεται από την όλότητα, γιατί τότε συγκροτιέται προσφορώτερα για τούς σκοπούς της. Ή σωστή έξουσία στην Ιστορική πραγματικότητα, εκεί δηλαδή όπου τό ζήτημα της έπιλογής τών αξιών μένει άλυτο, πρέπει νά είναι έξουσία όλων και ή σωστή πολιτεία πρέπει νά είναι δημοκρατία. Ένα όμως είναι τό έπιχείρημα ύπέρ της δημοκρατίας: τό έρώτημα, ποιός θά διαλέξει τούς άριστους της άριστοκρατίας και πως θά έπιβληθούνε. Ίσαμε τό έπιχείρημα αυτό ή άριστοκρατία κερδίζει όλες τις μάχες. Σ' αυτήν την τελευταία νικιέται.

.

"Ετσι είναι τά πράγματα άμα τά πάρομε κάπως μονοκόμματα. Και σωστό είναι έτσι ν' αρχίζομε τή σκέψη μας, για νά μην μπλέκομε τά ουσιώδη με τά έπουσιώδη. Τώρα όμως πρέπει νά προχωρήσουμε σε πιο συγκεκριμένες παρατηρήσεις. Ή άδυναμία της άνεύρεσης τών αξιών μάς άνάγκασε νά παραδεχτούμε ότι την άνώτατη έξουσία στην πολιτεία, αυτή που όρίζει όλες τις άλλες, θά τήν έχει ή άδιαφοροποίητη όλότητα αξιών και άνάξιων. Τούτη ή σκέψη όμως ούτε άναπαύει ούτε λιγώτερο ικανοποιεί έτσι άνεπεξήγητα διατυπωμένη. Διορθώνεται όμως ή άπαισιοδοξία που προκαλεί όταν κάνομε ένα βήμα βαθύτερα στην άκριβή της σημασία.

"Άς μην πλανόμαστε: ό λαός πουθενά δέν οδηγεί. Και όλα τά έπιχειρήματα έναν-

τιόν της ηγεσίας των πολλών δεν αγγίζουν ούτε τις σύγχρονες μορφές των δημοκρατικών πολιτευμάτων μὰ ούτε και την αρχαίαν άμεση δημοκρατία. Πάντα ο λαός οδηγείται από καλούς ή από κακούς. Στην δημοκρατία δεν υπάρχει σταθερότητα στην ηγεσία. Ο ένας ηγέτης ρίχνει τον άλλο νόμιμα και εύκολα. Στην άριστοκρατία υπάρχει μιὰ μεγαλύτερη σταθερότητα ή ανατροπή του ηγέτη είναι παρανομία, δυσκολοεπίτευκτη επανάσταση. Στη δημοκρατία τὰ δπλα της ανατροπής είναι νόμιμα στα χέρια όλων· κύριο δπλα είναι τὸ ὕλικό του λαοῦ. Στην άριστοκρατία τὰ δπλα αὐτά δεν τὰ κατέχει νόμιμα κανείς· τὸ ὕλικό του λαοῦ δεν είναι νόμιμο δπλα, δεν είναι μέσο. Στη δημοκρατία ο λαός είναι μέσον νόμιμης πολιτικῆς ἐνέργειας στα χέρια τῶν ηγετῶν· στην άριστοκρατία δεν είναι μέσον πολιτικῆς ἐνέργειας νόμιμης, μόνο παράνομης είναι. Γι' αὐτὸ στην πρώτη περίπτωση είναι εύκολο μεταχειριστο καὶ πρόχειρο μέσο, στη δεύτερη δύσχρηστο καὶ σπάνιο. Λαϊκή κυριαρχία δεν σημαίνει κυριαρχία του λαοῦ ἀλλὰ νόμιμη χρησιμοποίηση του λαοῦ ὡς μέσου στοὺς πολιτικοὺς ανταγωνισμούς.

Μήπως όμως έχει αὐτὸ τὸ μέσο ὁ λαός, μιὰ δική του ὁμαδική δύναμη ἀντίστασης; Ὡς ἕνα σημεῖο ναί. Ὁ λαός, όταν είναι νόμιμο μέσο μάλιστα, είναι μέσο σὲ χέρια πολλῶν ηγετῶν με ἀντίθετες γνώμες. Ἀπάνω του βαραίνουν καὶ τὸν τραβοῦν οἱ γνώμες αὐτὲς πρὸς πολλὰς κατευθύνσεις. Κάποια τελικά θὰ ἐπικρατήσῃ. Μονάχα οἱ ηγέτες θὰ ἐνεργήσουν καὶ ὁ λαός μένει μάζα νεκρή;

Μιὰ τέτοια σκέψη θὰ παραγνώριζε μιὰν ἄλλη ἀλήθεια: πὼς οἱ χωρισμοὶ αὐτοὶ: ἡγέτης—λαός, δεν είναι τόσο ἀπόλυτοι στην πραγματικότητα καὶ θάταν μάλιστα ἀντίθετοι μ' αὐτὴ τὴ φύση τῆς ἱστορίας. Ὁ λαός ἀπαρτίζεται ἀπὸ άτομα πού λίγο ἢ πολὺ ἔχουν ηγετικές ιδιότητες. Οἱ ηγέτες, σὲ μερικές στιγμές ηγέτες καὶ σὲ μερικές κατευθύνσεις, σὲ ἄλλες πάλι είναι ἀκόλουθοι—ὑπάκουοι, ἀγελαῖοι, λαός. Δεν ὑπάρχουν δύο γένη κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, ἡγέτες—λαός, ἀλλὰ μιὰ συνεχῆς κλίμακα πού ἀρχίζει ἀπὸ τὸν ἐντελῶς ἀβουλο καὶ ἀπρόσωπο τύπο καὶ φτάνει σὲς δυνατότερες θεληματικώτερες ηγετικές φυσιογνωμίες. Τὰ δρια ὅπου ἀρχίζουν οἱ ηγέτες σ' αὐτὴν τὴν κλίμακα καὶ παύει ὁ λαός, θάταν πάντα θολά. Τέτοιος λαός δεν μπορεί νὰ θεωρηθεῖ ἀδρανῆς ὕλη στα χέρια τῶν ηγετῶν. Ἐχει καὶ αὐτός, ἀνάλογα με τὴν ποιότητά του καὶ ἀνάλογα με τὴν ποιότητα τῶν κυριαρχούντων, μιὰν ἐπίδραση σὲς πολιτικές ἀποφάσεις. Ὅσο ὠριμότερος ὁ λαός, ὅσο δυνατότερος ὡς πολιτικὴ συνείδηση, τόσο ἡ ἀντίδρασή του σὲς ἐπῆρειες πού ἀσκοῦν οἱ ηγέτες δυνατότερη. Ὅσο δυνατότεροι οἱ ηγέτες, τόσο οἱ ἐπιδράσεις πού ἀσκοῦν στὸ λαὸ βαρύτερες. Σὰν ἕνα σύστημα ἀντιπάλων δυνάμεων πρέπει νὰ βλέπομε ὅλες

αὐτὲς τὶς κινήσεις.

Ὅποια όμως καὶ ἂν εἶναι, ἄλλοτε μικρότερη ἄλλοτε μεγαλειότερη, ἡ ἐπίδραση πού ἀσκεῖ ὁ λαός, τὸ σύνολο τῶν ἀδυνάτων, στην πολιτικὴ ζωὴ, μένει πάντα τὸ κύριο ἡ ἐπίδραση τῶν συνήθως λίγων πολιτικῶν δυνατώτερων, τῶν ηγετῶν. Αὐτὴ κινεῖ τὴ δημοκρατία ὅπως καὶ τὴν άριστοκρατία.

Τὸ ζήτημα λοιπὸν τί προτιμᾶμε δημοκρατία ἢ άριστοκρατία δεν σημαίνει τί προτιμᾶμε, τὴν ηγεσία τῶν λίγων καλῶν ἢ τοῦ ὅλου. Σημαίνει τί προτιμᾶμε: νὰ εἶναι στα χέρια τῶν ηγετῶν ὁ λαός νόμιμο μέσο δράσης με τὴ σχετικὴ ἀντίσταση πού τὸ μέσο αὐτὸ, σὰ στοιχεῖο ἱστορικῆς ζωῆς, μπορεί νὰ παρουσιάσῃ, ἢ νὰ παραμερισθεῖ ὁ λαός σὰ νόμιμο μέσο δράσης. Καὶ κάτι ἄλλο. Θέλομε ὁ λαός νάχει περισσότερη δύναμη ἀντίδρασης καὶ πρωτοβουλίας; Τότε θὰ τοῦ δώσουμε πολιτικές ἐλευθερίες. Δηλαδή θὰ τὸν κάνομε νόμιμο μέσο τῆς πολιτικῆς ζωῆς.

Γιατί νὰ τὸ θέλομε αὐτὸ; Οἱ καλοὶ, οἱ λίγοι διευθύνουν καλλίτερα. Πρῶτα γιὰ λόγους ἐπιλογῆς τῶν ἀρίστων. Ὑστερα εἶναι αἴτημα τῆς παιδείας. Δεν ὑπάρχει ἀνθρώπινη ὀλοκλήρωση χωρὶς πολιτικὸ πολιτισμὸ καὶ αὐτὸς ἐπιδιώκει ὅσο τὸ δυνατό τὴν συμμετοχὴ ὅλων στην κατεύθυνση τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας.

Ἀλλὰ γιὰ ποῖο σκοπὸ εἶναι μέσο ὁ λαός; Γιὰ τὴ διακυβέρνηση; Ὁχι. Αὐτὴ τὴν ἔχει παντοῦ ὁ ηγέτης πού ἐπικρατεῖ. Γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ηγέτη; Οὔτε αὐτὸ, γιατί ἡ ἐκλογὴ τοῦ ηγέτη γίνεται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη κίνηση τῶν δυνάμεων τῶν ηγετῶν. Ἀλλὰ κατὰ δεύτερον λόγον γίνεται καὶ ἀπὸ τὸ λαὸ. Σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο καὶ ὁ λαός συμβάλλει. Καὶ ἡ ἐρώτηση: δημοκρατία ἢ άριστοκρατία, μεταφράζεται ἔτσι στην ἐρώτηση: Πρέπει ὁ λαός νὰ συμβάλλει στην ἐκλογὴ τοῦ ηγέτου ἢ ὄχι; Ποιὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ συμβολὴ του;

Δεν συμβάλλει ὁ λαός, σημαίνει: πέρα καὶ ἔξω ἀπὸ τοὺς ηγέτες κανεὶς δεν ἔχει δικαιώματα στην ἐξουσία. Κάθε ἀλλαγὴ ἐπομένως συντελεῖται ἀπὸ ἕνα στενὸ κύκλο καὶ ἔχει ὅλες τὶς δυσκολίες καὶ τὶς τραχύτητες πού ἡ στενότητα αὐτὴ συνεπάγεται. Ἡ συμμετοχὴ λοιπὸν τοῦ συνόλου στην ἀλλαγὴ τῶν ἐξουσιαστῶν συνεπάγεται καὶ τὴν ἐξομάλυνση τῆς ἀλλαγῆς, τὴν εὐσταθέστερη ὀργάνωσή της, πού ἄλλοιῶς θὰ γίνονταν ἀνατρεπτικὴ καὶ ἐπικίνδυνη. Μήπως όμως σημαίνει καὶ τὴ βελτίωση τῆς ποιότητος τῆς ἀλλαγῆς; Δεν εἶναι ἀραγε ἀσφαλέστερη ἡ ἐκλογὴ τῶν καλῶν ἀρχόντων, ὅσο πλατύτερη εἶναι ἡ βάση τῆς ἐκλογῆς; Αὐτὸ εἶναι δύσκολο νὰ εἰπωθεῖ, ἀφοῦ ἔτσι μπαίνουν μέσα τὰ ποιοτικὰ χαμηλότερα στοιχεῖα. Ἐχουν όμως ἕνα προσὸν τὰ στοιχεῖα αὐτά: ὅτι δεν εἶναι ηγετικά καὶ ἔτσι δεν ἔχουν τὴν ἰδιοτέλεια τῶν ηγετικῶν. Ὑστερα ἡ παρουσία τοῦ στοιχείου αὐτοῦ ἔχει καὶ

Ένα άλλο προσόν. Καθώς με αυτό πλαταίνει το βάθος της έκλογής, γίνεται ή εκλογή ήπιωτέρα, γιατί προσθέτονται ενεργητικά στοιχεία που είναι τρίτα στον άγωνα, που δεν μετέχουν προσωπικά, που είναι τουλάχιστον ρευστά. Έτσι παράλληλα μειώνεται ο φατριασμός των μικρών ομάδων και η συναλλαγή. Κάθε πρόσωπο έχει πολύ λιγώτερη αξία και οι προσπάθειες για την έξαγιά του ελαττώνονται. Άλλα είναι και μία άλλη πλευρά που δεν πρέπει να παραρθεί. Όσο ή συμμετοχή στην έκλογή εκτείνεται προς τα κάτω,

τόσο εκτείνεται προς τη δυστυχία, τόσο βοηθάει τη δυστυχία να ανέβει ψηλότερα. Και έτσι με αυτή την κίνηση γίνεται κύριο μέλημα της πολιτείας ή ελάττωση της δυστυχίας των κατωτέρων τάξεων· κάθε πολιτικός ξέρει πως από τη συμβολή του σε αυτό το έργο εξαρτάται ή πολιτική του δύναμη. Μ' αυτό τον τρόπο ή συμμετοχή των επιταχύνει γενικά τις κοινωνικές ανακουφίσεις. Γι' αυτούς δλους τους λόγους πρέπει να θέλομε τη συμμετοχή του λαού στην έκλογή των ήγετων, και όταν διόλου δεν λησμονάμε τα μειονεκτήματά της.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β' ΜΕΡΟΥΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΕΥΘΥΜΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΚΑΤΟΧΗ

Άπό την Έκθεση Έλληνικής Τέχνης στή Στοκχόλμη.
(Ξυλογραφία χορηγμένη με κοινό σουγιά)